

ЕР МАСАЛАСИ ХАКИДА

Махаллий ахоли орасида яширин ташкилотлардан факат «Турк Адами марказияти фиркаси» гина ер масаласи билан шугулланади. У бу масалани ўз дастурига киритган эди. Бошка ташкилотларнинг бирортаси хам бу тўғрисидаги масалани коғозга туширган, ўз фикрларига эга эмас.

Кўрсатилган ташкилот дастурида ер масаласини акс эттириш вақтида зиёлилар (тараккийпарварлар) Низамутдин Хўжаев, Авлоний, мен ва Афанди Зода билан бир каторда Миродил, Обиджон Махсудов ва уларга ўхшаш савдогарлар хам иштирок этган эди. Зиёлилар катта ер эгаларининг ер участкаларини ерсиз кишиларга бўлиб беришни, савдогарлар эса умуман бу ма-сала билан машгул бўлмасликни ва уни дастурга киритмасликни таклиф килади. Зиёлилар кўпчиликни ташкил қилганлиги сабаб ер масаласи куйидаги талкинда дастурга киритилади: «Етарли куч хамда сотиб олиш имкониятлари бўлмаганлиги хисобга олиниб, катта бойларнинг ерлари ерсиз кишилар ўртасида бўлинганда унинг баъзи бир қисмининг қиммати тўлансин».

Шу билан бирга дастурда уни юкорида айтилган шаклда амалга оширишнинг йўллари хам акс эттирил-ди... гап шундаки, махаллий тараккийпарварлар хар хил табакаларга мансуб бўлгани учун хам, уларнинг ер масаласи тўғрисидаги фикрлари хам хар хил эди.

Маса-лан, баъзи бировлари ерни умумлаштириш, бошкалари эса хусусий мулкчилик тарафдори бўлди. Аммо кўпчилик ортикча, ўз эгалари ишлай олмайдиган ерларни ижтимоийлаштириш, ишлашга кучи бўлган ер ва богларга эса тегмаслик керак деган хулосага келади. Менимча, махаллий коммунистларнинг кўпчилиги хам шу фикр тарафдорлари бўлган эди.

Ер ислохоти вақтида Захритдин Аглиям ва бошкалар хам мендан унга бўлган фикримни сўрашди. Мен уларга умуман ер ислохотига қарши эмаслигимни, аммо уни амалга ошириш усули тўғрисида бошка ўз фикр-римга эга эканлигимни айтдим. Бу шундан иборат эди: агар бир кишининг 50 десятин ери хамда унга тегишли зарурий жонли ва жонсиз хўжалик инвентарлари бўлган бўлса, унга бу ер ва инвентарларни бир бутунлигича саклаб қолиш мақсадида, батрақлар ўртасида бўлиб ташланмасдан, маълум батрақлардан иборат кишлок хўжалик ер участкасини ташкил этиш зарур. Дастлаб эса бу хўжаликка олдинги ер эгасининг ўзини бошлик қилиб қолдириш мақсадга мувофиқ бўлади...

Хозирга келиб эса, ер олган батрақлар қайтадан қолхозларга бирлашмоқда, шу билан бирга қолхозларга олдин батрақларга бўлиб берилган инвентарлар топширилмоқда. Тажриба кўрсатиб турибдики, менинг ер ислохотини ўтказиш усули тўғрисидаги фикрим тўғри бўлган экан.

ХОТИН-КИЗЛАРНИ оғоз қилиш МАСАЛАСИ ХАКИДА

Махаллий зиёлилар хотин-кизларни озод килиш масалаларида коммунистлар билан бир фикрда бўлди. Буни куйидагилар исботлаб турибди: 1907 йилдаёқ зиёлилар ташаббуси билан ўгил ва кизлар учун умумий бўлган яғи усулдаги мактаб очилган. Бундан ташқари аёллар учун махсус усули жаҳид мактаблар ҳам ташкил этилган эди. Феврал инқилоби вақтида ўқитувчиларнинг биринчи курултойи чакирилиб, унинг делегатлари таркибига аёллар ҳам киритилади. Курултойда ўқитувчилар семинариясини очиш тўғрисида зиёлилар билан (мутаассиб) диндорлар ўртасида кураш авж олди. Мана шундан кейин зиёлилар Шаҳар думаси ва таъсис мажлисига аёллардан делегатлар юбориш масаласида ҳам зиёлилар диндорлар билан кураш олиб боради. Марказда чакирилган умуммусулмон Курултойида Убайдулла Хўжаев Туркистон аёлларини озод килиш масаласини кўтаради. Бу далиллар шундан гувоҳлик бериб турибдики, махаллий зиёлилар аёлларни озод килиш учун курашган. Лекин уларда масалани катъий ва бутун борлиги билан кенг кўйиш учун етарли куч ва таянч йўқ эди. Бу масалани тўла тўқис хал этиш шўро ҳукумати зиммасига тушади. Унда бунинг учун етарли куч ва имконият бор эди.

Кўпчилик тараккийпарварлар шўро ҳукуматининг бу тўғридаги тадбирларини маъқуллаш билан кўллаб-қувватлайди.

Тараккийпарварлар аслида аёлларни озод килиш та-рафдорлари бўлса-да, уни амалга ошириш усули хусусида бир хил фикрда эмас эдилар. Баъзи бирлари фирка томонидан кўлланилган «Хужум»ни маъқулласа, бошқалари эса уни номаъқул топиб куйидагиларни таклиф этади: «Хужум»нинг бор кучини мактаб ва курсларга ҳамда корихоналарга, ташкилотларга йўналтириб, у ердаги аёлларни озод килиш керак. Шундан сўнг ҳамма аёлларни иш ёки мактабларда ўқиш билан таъминлаш зарур».

Мана бу усул, уларнинг фикрича, жуда макбул ва фойдалиқ бўлган. Хозиргача ҳам фиркали ва тараккий-парварлар орасида бу усулни маъқуллаб, то умумий мажлисларда дақиқа емагунча ўз аёлларини очмай келганлар бор. Бунга улар ҳукуматдан кўрқканидан расмий равишда мажбур бўлган бўлса-да, амалда ўз аёлларини паранжига янада маҳкамрок ўради.

Агар, энди менинг бу масала тўғрисидаги шахсий фикримга келсак, мен кўп вақтдан бери аёлларни анча тезроқ озод килиш, мактабларда эркаклар билан тенглик асосида ўқитиш ва ишга жалп этиш, уларнинг ҳуқуқларини эркакларга тенглаштириш йўлида турли хил усулларни кўллаш билан ишлаб келмоқдаман. Ўзимнинг умр йўлдошимни 1923—24 йилларда очган эдим. У шундан кейин ўқишга кирган. Мен яна шунинг тарафдориманки, 50 ёшдаги аёлларни паранжи ташлашга мажбур килиш керак эмас, акс холда уларнинг кўпчилиги кўчага чикишдан кўра ўзларининг қулликда бўлишини афзал кўради.

КАМСОНЛИК МИЛЛАТЛАРГА МУНОСАБАТ

Махаллий зиёлилар орасида ёки мавжуд ташкилотларда бирор марта ҳам майда ёки камсонлик миллат-лар масаласи муҳакама килинганлигини эслай олмайман. Шунинг учун ҳам мен бу тўғрида фақат ўз фикримнигина қисқача баён қиламан.

Маълумки, подшо замонида миллий камсонлик маҳаллий аҳоли («беғоналар») ҳукмрон миллат руслар фойдаланган ҳуқуқлардан бебахра бўлиб, доимо жабр-зулм остида бўлди. Феврал инкилобидан кейин маҳаллий аҳоли баъзи бир ҳуқуқларга бўлса-да, маданий колоклиги, овруполикларга нисбатан ўзини ҳукмрон миллат қилиб кўрсата олмаганлиги сабабли улардан етарли даражада фойдалана олмайди. Ўша вақтда бу ҳолат билан овруполикларнинг ўзлари ҳам кураш олиб борсалар-да, катта ўзгариш қила олмайди. Октябр инкилобидан сўнг шўро ҳукумати маҳаллий аҳолини кулликдан кутқариш, унга кўпроқ ҳуқуқ бериш учун тадбир-чораларни амалга оширади. Мана шу билан маҳаллий аҳоли олдида маориф ишларини ривожлантириш, буюқ рус огмачилиги билан курашиш имкониятлари пайдо бўлади. Ҳукумат маҳаллийлаштириш учун бирин-кетин декретлар чиқаради, шунда ҳам туб жой аҳолиси ўзларига берилган ҳуқуқлардан тўла фойдалана олмайди.

Айни замонда шуни ҳам айтиш керакки, ҳозиргача ҳам маҳаллий аҳолига нисбатан рус миллатчилиги так-туғи билан тугатилган эмас. Маҳаллий дехкон ва ишчиларни «туб жойлилар» («туземцев») деб атаб, уларга шўро ҳукумати берган ўз ҳуқуқларидан фойдаланишга тўскинлик қилувчилар бор. Ҳамма ерда уларнинг таъсири ва қаршиликлари сезилиб турибди. Ўтмишда миллий камсонлик ҳисобланган маҳаллий аҳоли ва унинг каторида зиёлилар ҳам узок вақт шафқатсиз жабр-зулм тортди. Улар бу тўғрида ўз тажрибасига эга бўлиб миллий камсонлилик нима эканлигини, қандай қилиб азобланганлигини, қанчалик ҳақ-ҳуқуқлари чекланганлигини яхши билади. Шунинг учун ҳам улар подшо замонидан бошлаб кул қилинган миллат ҳолатидан озод бўлиш учун ҳаракат қилди, орзу билан яшади, аммо ҳеч вақт ўзини ҳукмрон миллат қилиш мақсадини қўймаган. Улар фақат овруполиклар билан тенг ҳуқуқни қўлга киритишни ўйлаган эди, ҳолос.

Менинг фикрим мана шу. Қолган зиёлиларнинг фикри ҳам шундан иборат.

ИТТИФОК МАРКАЗИГА МУНОСАБАТ

Мен тараккийпарварлар ва улар орасидаги ташкилотлар марказга қандай муносабатда бўлганлиги ҳамда уларнинг мақсадлари ҳақида олдин айтганман. Энди эса уларни таққорлашга ҳожат йўқ.

... Туркистон (ёки Ўзбекистон) Иттифокнинг бўлинмас қисмига айланди. Унга тараккийпарварлар ҳам, ташкилот ҳам қаршилиқ қилмади. Фақат Туркистон марказ билан қандай алоқада бўлиши кераклиги ҳақида гап-сўз бўлди. Бу ҳозиргача ҳам маҳаллий зиёли ва коммунистлар орасида давом этмоқда. Таникли зиёли ва коммунистлар марказ Ўзбекистоннинг энг майда ишларига ҳам аралашаётганидан норози бўлмоқда.

ТАШКИ ДАВЛАТЛАР БИЛАН БЎЛГАН ЎЗАРО АЛОҚАЛАР ҲАҚИДА

Бу ўзаро алоқаларни уч қисмга бўлиш мумкин:

а) «Иттиходи тараккий» ташкилоти Туркия билан алоқа боғлаш учун юборган комиссия Туркияда ҳукумат тўнтариши бўлган вақтга тўғри келади ва учрашиб гаплашиши лозим бўлган одамларни топа олмай, мувафқиятсизлик билан қайтиб келади. Иккинчи марта юборилган комиссиянинг баъзи аъзолари, юқорида кўрсатилгандек, йўлда тутиб ўлдирилади. Колганлари эса Москва орқали қайтиб келади.

б) Садирхон томонидан Англия консулига ёзилган хат факат Авлиё Отагача етиб бориб, у ерда ушлаб қолинганлиги ҳаммага маълум.

в) Менинг Афғонистон консули билан бўлган шахсий алоқам, шўро ҳукуматига нисбатан унинг энг яқин ва дўстона муносабатда бўлган деган тушунча билан боғлиқ бўлди. Шунинг учун ҳам менинг алоқам шўро ҳукумати олдида гуноҳ бўлади деб ўйламаган эдим. Мана шу уч ҳолатдан бошқа маҳаллий зиёлилар ва улар орасидаги ташкилотларнинг ташки давлатлар билан алоқаси бўлган эмас. Шунинг ҳам мутлоқ айтиш керакки, буларга ҳозир хорижда муҳожир бўлган ва ўқиётган, у ердан қайтиб келадиган зиёлиларнинг асло алоқаси йўқ.

1930 йил 6 январь

«ИТТИХОДИ ТАРАККИЙ» ТАШКИЛОТИ АЪЗОЛАРИ ХАКИДА

«Миллий иттиход»нинг унда бирга ишлаган ёки бошқалар орқали менга маълум бўлган аъзолари хақида қуйидагиларни кўрсатишим мумкин: бу ташкилотнинг умуммарказ аъзолари Усмонбек, Хайдар Афанди, Собирхон бўлган. Усмонбекдан кейин унга Юсуфбек ва мен кирдим. Саъдуллаҳўжа, Отахон, Сайидақром, Миён Бузрук (Солихов) ва Убайдулла Хўжаев ташкилотнинг фаол аъзолари эди. Улардан Убайдулла Хўжаев Тошкентда камгина яшаганлиги сабабли ташкилот ишида унчалик кўп катнаша олгани йўқ.

Миён Бузрук ҳам четга кетиш тараддуди билан бўлиб, ташкилот ишидан биров четда бўлган. Аммо ташкилот қандай топширик берган бўлса, бажариб тургани эсимда бор. Бу кўрсатилганлардан ташқари Зиёбек ё Хайдар Афандининг айтишича, мана буларнинг аъзоликка қабул қилиниши белгиланган эди: Мухитдин Шарафутдинов, Файзулла Хўжаев, Лазиз Азиззода, Зухурхўжа, Шамси Хўжаев, Саид Камолхон Домла, Фарид Тоиров, Муса-хон Миразизов, Тангиркулхўжа, Абдикодир Кушбеғиев, Норбўтабеков, Юсуф Алиев, Саидносир Миржалилов, Шаҳобитдинхон, Эргаш Нурмухаммедов, Сайдвали Семиз, Қудратилла Кори Махзумов, Каюм Рамазанов, Салимхон Тиллахонов, Абдулла Авлоний, Саид Ахроров, Башируллахон Хўжаев, Нажмутдин Шераҳмадбоев, Мирхабиб Максудов, Абдуллахон Тожиев, Салоҳитдин Асамутдинхўжаев, Эшонхўжа Хони, Илхом Ёқубов ва Зоиржон. Бирок, мен бу кўрсатилганларнинг ҳаммаси ташкилотга аъзо бўлган деб айта олмайман.

давоми бор...